

1. Архив Юго-Западной России (далі — АЮЗР). — Ч. 2 — Т. 1. Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России. — К., 1861.
2. АЮЗР. — Ч. 3. — Т. 1. Акты о казаках. — К., 1863.
3. Бантиш-Каменский Л. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства [Текст] / Бантиш-Каменский Л. Н. — К. : Час, 1993. — 656 с.: іл. — (В опр). — (Україна. Голоси історії).
4. Владимирський-Буданов М. Ф. Кому принадлежит главная роль в деле заселения Украины в конце XVI и нач. XVII в.? / М. Ф. Владимирский-Буданов // АЮЗР — Ч. 7. — Т. 3. Акты о заселении Южной России XVI–XVIII вв. — К., 1905.
5. Голобуцкий В. Запорозьке козацтво / Голобуцкий В. — К. : Вища школа, 1994. — 539 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси [Текст] : в 11-ти т. 12 кн. / Грушевський М. С. — К. : Наукова думка, 1991. — (Пам'ятки іст. думки України). — Т. 4. XIV–XVI віки — відносини політичні. — 1993. — 544 с.
7. Иванишев Н. От председателя Киевской комиссии для разбора древних актов / Н. Иванишев // АЮЗР. — Ч. 2. — Т. 1. Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России. — К., 1861. — С. I–LXIV.
8. История Польши [Текст] : в 2 т. / Второе изд., дополн., под ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера, П. Н. Третьякова. — М. : Изд-ство Академии Наук СССР, 1956. — Т. 1. — 706 с.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України / Полонська-Василенко Н. : У 2 т. — 2-ге вид. — К. : Либідь, 1993. — Т. 1. До середини XVII століття. — 640 с.
10. Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. Г. В. Боряк, К. А. Віслобоков, Т. Ю. Гирич та ін. [відп. редактор М. Г. Крикун]. — К. : Наукова думка, 1993.
11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — 2-ге вид., перероблене та розшир / Яковенко Н. — К. : Критика, 2005. — 584 с.
12. Jabłonowski A. Lustracye królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola, i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / A. Jabłonowski // Źródła dziejowe. — T. V. — Warszawa, 1877.

Ю. В. Коптюх, О. І. Калінович

УДК 246.1; 146.3. К-65

ОСТРІЙСЬКА ПОКРОВСЬКА ЦЕРКВА: ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ ТА ІКОНОПISУ

У статті висвітлено архітектурні особливості Покровської церкви та подано опис найцікавіших сюжетів ікон, пов'язаних з Переяславициною. Визначено архітектурні, історико-мистецькі особливості, національні традиції архітектури та оздоблення інтер'єру Покровської козацької церкви 1606 р. з с. Острійки.

Ключові слова: церква, архітектура, музей, ікона, хрест, святий, монастир.

В статье освещаются архитектурные особенности Покровской церкви и подается описание самых интересных сюжетов икон, связанных

с Переяславицкой. Определены особенности архитектуры и искусства, национальные традиции архитектуры и украшения интерьера Покровской казаческой церкви 1606 г. из с. Острийки.

Ключевые слова: церковь, архитектура, музей, икона, крест, святой, монастырь.

The article deals with the features of architecture of Pokrova church and most interesting plot of icons, connected with Pereyaslav region. The features of architecture and art, certain national traditions of architecture and decoration of interior of Pokrova kossak church 1606 from the Ostriyky village is defined.

Keywords: church, architecture, museum, icon, cross, saint, monastery.

Пам'ятки архітектури минувшини — важлива складова культурної спадщини української нації. Адже вони відіграють важливу роль у пізнанні історії, розвитку духовності, вихованні патріотизму в суспільстві. За радянської доби, в умовах безкомпромісної антирелігійної ідеології, дослідження та збереження традицій і новаторства в архітектурі, аналіз художньо-естетичного світу практично не проводилися. Після проголошення незалежності ситуація змінилася і вивчення недостатньо висвітлених у минулому питань набуло неабиякої важливості.

Актуальність теми полягає в необхідності досліджувати й фіксувати архітектоніку культових споруд, особливо XVII–XVIII ст., реконструювати надзвичайно цікавий генезис архітектурних та мистецьких особливостей цього періоду.

Вагомий внесок у вивчення проблеми зробили такі дослідники, як В. М. Щербаківський, М. Д. Драган, Я. М. Тарас та ін., котрі виявили і проаналізували специфіку історико-архітектурних пам'яток та іконопису України. Але все ж цього недостатньо, і названа тематика потребує подальшого глибокого й ретельного наукового опрацювання.

Мета статті — визначити архітектурні, історико-мистецькі особливості, національні традиції архітектури та оздоблення інтер'єру Покровської козацької церкви 1606 р. з с. Острийки Білоцерківського району, перевезеної нині на територію Музею народної архітектури і побуту Середньої Наддніпрянщини.

Згадана Покровська церква — оригінальна історико-архітектурна пам'ятка. Донедавна помилково вважалося, що вона присвячена Іоанну Богослову [26], але нині науковці з'ясували справжнього патрона. До речі, короткий опис церковної споруди оприлюднено, зокрема, у 2006 р. під час круглого столу «Храми Переяславищини...» [26, с. 11].

За архітектурними особливостями церква належить до так званої Наддніпрянської архітектурної школи народного будівництва, якій, за визначенням історика, археолога та етнографа професора В. М. Щербаківського (1876–1957), притаманні величність і монументальність, передусім високий нижній об'єм, вузькі вікна, відсутність декору, суворі та виразні форми.

Доволі цікаву, на наш погляд, типологічну схему запропонував дослідник дерев'яного церковного будівництва, доктор мистецтвознавства М. Д. Драган (1899–1952) [9, с. 43]. Також заслуговують на увагу думки з приводу дерев'яних церков XVIII ст. відомого популяризатора за кордоном української народної архітектури, архітектора, мистецтвознавця і графіка В. Кармазіна-Каковського (1898–1988) [14]. Він по-новому проаналізував архітектурні пам'ятки, блискуче відзначивши гармонію зазначених будівель із краєвидом.

Острійська церква тридільна (бабинець + неф + вівтар); тризрубна — в основі будівлі четверик. До четверика приєднано два прируби. Західний, прямокутний, — бабинець. Східний, гранчастий, — вівтар.

Церква триверха, має три маківки, на яких розміщено три фігурні ковані хрести, пофарбовані золотавою фарбою. Маківки, бані й заломи вкрито пофарбованим у зелений залізом. Згідно зі свідченнями очевидця — мандрівника та письменника П. Алеппського (бл. 1626–1669), сина Антіохійського патріарха, церкви в Україні вкривали білим або пофарбованим у зелений залізом. Покровську церкву покрили залізом у автентичному середовищі в 1823 р. [2, с. 13].

Під маківками розміщено глухі ліхтарі. Ліхтарі бабинця і вівтаря встановлено на заламах (вітрилах), ліхтар нефу — на бані. Одна баня Покровської церкви стоїть на восьмигранному барабані, розміщеному на заламах.

Зруб і прируби храму встановлено на дубових підвалинах. Фундаментом слугують великі кам'яні брили.

Усю церкву шальовано дошками. Цокольну частину виконано так званим опасанням, щоб віддалити дощову воду від підвалин. З цього приводу доречно згадати тезу сучасного дослідника О. М. Болюка, хоча її неоднозначно сприйняли в наукових колах. Так, він доводив, що майстри церковного будівництва часто добудовували ганок, який, можливо, виконував функцію, аналогічну опасанню [6, с. 539]. Цей «ганок» називався також зовнішньою частиною притвору, папертю, вестибюлем тощо.

Двері в церкві шестикутні. Вони розділяють зовнішню та внутрішню частину притвору. До речі, така форма дверей характерна і для старих українських хат. На особливу увагу заслуговує декорування одвірків. Одвірки в цер-

кві, як правило, спеціально виготовляли перед закладенням стін, щоб органічно поєднати з ними. На одвірках вирізали дату побудови храму, ім'я майстра, єпископа, фундатора тощо. Нині напис неможливо прочитати.

Архітектурною особливістю Покровського храму є два зовнішні вікна у формі хрестів, що характерно для церков XVII ст. Одне — над дверима з паперті до бабинця, друге, орієнтоване на схід, — у зовнішній частині вівтаря. Ці хрести мають виразну форму одного з кількох поширених типів козацьких хрестів — «лапчастих» («субмальтійських»). Слід наголосити, що вчені першої половини XX ст. аргументовано обстоювали концепцію автохтонності вітчизняного дерев'яного церковного будівництва. Слушною в цьому відношенні є думка її прихильника — мистецтвознавця, професора Г. Г. Павлуцького (1861–1924): «...деревянное церковное зодчество... является искусством национальным, искусством, сохранившим свой национальный характер благодаря тому, что оно самостоятельно переработало и совершенно поглотило все чужие элементы, византийские или западные, которые к нему притекали» [19, с. 31; 24, с. 500]. В контек-

Острійська Покровська церква

сті розвитку українського дерев'яного будівництва Покровська церква не є винятком. Схожа ситуація існувала і в іконописі. Ось до якого висновку дійшла Л. Членова, науковий співробітник Національного художнього музею України: «Паралельно з високою професійною художньою культурою в Україні існував і “низинний” шар, що спирався на народне демократичне середовище. Він розвивався не ізольовано... а у тісному взаємозв'язку і взаємовпливі. На всіх етапах розвитку українського іконопису роль народних декоративних традицій у формуванні національного стилю була визначальною» [27, с. 18].

Освітлення Острійської церкви забезпечують також шість прямокутних вікон. Усередині вони перекриті хрестами, кілька з яких збереглися. Ці хрести — ковані залізні пластини з зарубами по краях полотна, стягнуті посередині металевим обручем.

Переходячи до опису інтер'єру, наголосимо, що характерною ознакою церков XVII ст. було те, що їхній внутрішній простір розкривався у глибину [25, с. 791].

На особливу увагу заслуговує трапецієподібний перехід з бабинця до нефу, схожий на конфігурацію одвірків у церквах цього періоду. Завершення арок переходів мало плавні вирізи, що поєднує це архітектурне вирішення з церквами Поділля [17, с. 56]. Натомість дослідження вітчизняного науковця О. Бойка [5] дають підстави стверджувати, що існувала значна поліваріантність архітектурного вирішення згаданих переходів. Названий та деякі інші факти дають нам змогу говорити про використання в церковній архітектурі окремих оригінальних технічних моментів.

Не можна не погодитися з думкою доктора мистецтвознавства Г. Н. Логвинова (1910–2001), який доводив: настінні розписи в церквах вживали тільки до XVIII ст. [23, с. 5]. Не менш цікаві розписи й у Покровській церкві. Сучасний науковець Н. Андрущенко наводить дані, що її було розписано в 1886 р. [2, с. 13]. Щоправда, після останньої реставрації 2008 р. деякі елементи розпису втрачено. Такий стан справ не може не викликати глибокої стурбованості й, на наше переконання, потребує від громадськості та владних структур злагодженої рішучої розробки всебічно продуманої програми реконструкції національних пам'яток.

Зазначимо, що храмових ікон з цієї церкви не збереглося, тому нині тут експонуються ікони XIX ст. з зібрання НІЕЗ «Переяслав», які протягом багатьох років старанно збирали співробітники заповідника. Цінність образів від цього не зменшилася. Адже, як слушно зауважує генеральний директор Національного художнього музею України А. Мельник, «Українська ікона — унікальне явище в контексті не тільки загальнонаціональної культури, а й світової» [27, с. 4]. І далі: «...українська ікона викристалі-

зувала власний, особливий стиль, де образ вгадується завдяки характерному “українському походженню”» [27, с. 4]. І це, заважимо, засвідчують твори більшості відповідних колекцій вітчизняних музеїв.

Авторитетні фахівці ХХ — початку ХХІ ст. розвивали концепцію «народності» українського іконопису. Наприклад, можна згадати науковий доробок основоположника мистецтвознавчої науки в Україні, доктора мистецтвознавства П. М. Жолтовського (1904–1986), особливо — його «Український живопис XVII–XVIII ст.» (1978 р.), де звернуто увагу на те, що «...вже в другій половині XVI століття кількість народних малярів-іконописців помітно збільшується...» [20, с. 277]. Отже, з другої половини XVI ст. в Україні почався розвій народної течії в іконописі.

Серед новітніх праць слід виділити солідну монографію провідного співробітника Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАНУ Д. В. Степовика, який зазначав: «Власне, народна ікона з її простим і наївним уявленням про зовнішність святих велими вплинула на подальший розвиток професійного ікономалювання в Україні, пришвидшила процес іконографічної українізації, відходу від візантійської іконографії» [22, с. 43–44]. Отже, провідні фахівці рішуче спростували хибні уявлення, популярні раніше в наукових колах, з досліджуваної проблематики і, на підставі виявлених ними фактів, ґрунтовно проаналізували творче використання нашими митцями в сакральному будівництві надбань іноземних шкіл. Цим архітектори й малярі-іконописці минулого, безумовно, зміцнили та примножили національні традиції.

Загалом терміни «ікони» та «іконостас», на думку архітектора, етнографа та завідувача відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАНУ Я. М. Тараса, через церковнослов'янське посередництво в нашу мову ввійшли з середньогрецької разом з прийняттям християнства [24, с. 9, 182]. Зовнішній чинник частково вплинув і на розвиток національного іконописання. За версією ж Нестора, перші ікони потрапили до Києва не з Візантії, а з Криму [22, с. 32]. Імовірно, останнє можна віднести до вагомих аргументів на користь автохтонної концепції.

Іконописні зображення святих та їхніх канонічних форм, переконаний професор Д. В. Степовик, утвердилися вже у другій половині IX ст. Головне в ікономалюванні — передати духовну цінність образу [13, с. 102]. Додамо: жодна річ на іконі не зображалася «для краси», маляр усе ретельно продумував під час відтворення [20, с. 13]. Як відомо, особливою шанованими в Україні були ікони Спасителя і Божої Матері, зокрема образ Покрови Пресвятої Богородиці, що мав давню традицію в народному іконописі — насамперед XVII ст., у період національно-визвольної боротьби під проводом гетьмана Богдана Хмельницького (1648–1654). Дуже по-

пулярними були передусім ті святі, канонічні діяння яких тісно перепліталися з народними обрядами, з вірою в силу їхнього заступництва (свв. Миколай Чудотворець, Ілля Пророк, Параскева, Варвара та ін.).

Ікони з зображеннями всіх цих святих нині зберігаються в Острійській Покровській церкві. Але хотілося б зупинитися на більш рідкісних сюжетах, притаманних Переяславщині, та на іконах, написаних місцевими майстрами.

Багатофігурна ікона (с. Козинці, Переяславський повіт, XIX ст.). Її розмір — 72×39 см, зображення фронтальні, на повний зріст. Зліва направо зображено свв. мцц. Ірину, Тетяну, Людмилу, в центрі — св. свт. Миколая Чудотворця, праворуч від нього — чоловічі постаті: св. благов. Олександр Невський, св. мч. Іоанн, св. пророк Самуїл. Цю ікону написано на замовлення переяславського поміщика (його ім'я невідоме), вона перебувала в сільській церкві. Зазвичай такі ікони в храми дарували заможні пани-меценати (донатори), а зображали на них святих, чії імена носили вони та члени їхньої родини.

Ікона Пресвятої Богородиці Козельщанської надійшла з Переяслава від нащадків місцевого іконописця, майстра-позолотника Василя Корнійовича Руденка (18??–1933). Він народився в селі Дем'янці Переяславського повіту. Навчався у філії іконописної школи Києво-Печерської лаври. У 1910–1920 рр. вкривав сусальним золотом Володимирський собор. Також писав ікони [18]. У XIX ст. Козельщанська ікона перебувала в сім'ї графа В. І. Капніста, у його маєтку в с. Козельщаному Кобеляцького повіту (Полтавська єпархія).

Ймовірно, переяславський іконописець В. К. Руденко міг виготовити названий образ на замовлення. На іконі «італійського письма» зображено Божу Матір, в якій на колінах лежить Предвічне Немовля з хрестом у руці. Праворуч від Богородиці — чаша й ложечка. Навколо голів святих — великі зіркоподібні золотаві німби. Привертає увагу яскравий червоний мафорій Богородиці, густо обсіпаний зірочками. Інша назва цього сюжету — Невичерпна Благодать.

Праворуч у нефі — ікони святих, які зажили особливої пошани на Переяславщині. Це іконографічні зображення свв. страстотерпців Бориса і Гліба, свв. Макарія і Єфрема Переяславських, св. прпмч. Макарія Переяславського.

Ікона «Свв. Борис і Гліб». Борис і Гліб були першими святими, канонізованими вітчизняною та візантійською Церквами. Надалі всі князі вважали цих угодників своїми покровителями й заступниками Русі-України. Культ святих поширився аж до Чехії. Вважається, що канонізовано Бориса та Гліба в 20-х рр. XI ст., а офіційна канонізація Бориса і початок

парного пошанування припадає на 1072 р., коли, за легендою, було відкрито мощі Бориса й засвідчено їхню нетлінність. Мощі святих до монголо-татарської навали спочивали у Вишгороді в церкві св. Василя.

Пам'ять святкується 24 липня, 5 вересня, 2 травня (за ст. ст.) (перенесення мощей) [10, с. 36–37]. Борис та Гліб зображуються однаково: в шапках, у кожного в руці хрест, у другій — меч. Відмінності тільки в споді одягу: у Бориса він чорний, а у Гліба — червоний [1].

Особливо цінна і знакова для колекції НІЕЗ «Переяслав» ікона «Свв. Макарій і Єфрем Переяславські». З цього приводу варто побіжно згадати деякі біографічні дані та важливі етапи діяльності святих. Їхні біографії тісно переплітаються з бурхливими й надзвичайно складними процесами в суспільно-політичному житті українців, які вели виснажливу боротьбу з поневолювачами.

Св. Макарій Переяславський

Макарій народився 1605 р. в Овручі (Волинь) в українській шляхетській родині Токаревських. Кар'єрних висот йому вдалося досягти в Овруцькому Успенському монастирі, який тоді відігравав роль форпосту православ'я на Волині. Український церковний, політичний та літературний діяч другої половини XVII ст., на той час місцєблюститєль Київської митрополічної кафедри архієпископ Чернігівський Лазар Баранович (бл. 1620–1693) на прохання ченців звів ігумена Макарія у сан архімандрита.

Та незабаром, внаслідок низки подій, він опинився в Канєві, де зусиллями гетьмана України Петра Дорошенка (1665–1676) та церковного, політичного й літературного діяча Лазаря Барановича (бл. 1620–1693) митрополит Київський, Галицький і всієї Руси Йосип Нєлюбович-Тукальський (1663–1675) призначив його настоятелем Канівського Успенського монастиря. Завдяки хронопису чудес, який вели ченці, Макарій увійшов до церковної історії як чудотворець.

До речі, на прохання переяславських міщан, Макарій прибув до міста, де йому влаштували теплу зустріч. Зберігся й переказ про диво зцілення [10, с. 26].

Загальне становище на Правобережжі залишалося вкрай непевним і небезпечним. За легендою, Макарій провістив майбутнє зруйнування монастиря і свою мученицьку смерть. Деяка інформація з цього приводу міститься у статті Є. Барщевського «Святой преподобномученик Макарий Каневский, архимандрит Овручский, Переяславский чудотворец...» (1978 р.) [3].

Відомий козацько-старшинський літописець Самійло Величко (бл. 1670 — після 1728) так написав про зруйнування турками цього монастиря: «Сподіваючись врятуватися від біди, багато канівських людей утекло і замкнулося тоді у велику кам'яну церкву старого й красного Канівського монастиря, але турки, достатньо обклавши ту церкву навколо дровами і соломою, запалили її разом з усім тим монастирем і всіх людей у церкві задушили» [7, с. 640].

Після певних перипетій святі мощі прпмч. Макарія 13 травня 1688 р. було урочисто перенесено до Переяславської полкової церкви Воскресіння Христового. Сюди передали й улюблену книгу преподобномученика «Бесіди Іоанна Золотоустого на 14 послань святого апостола Павла» (київське видання 1621–1623 рр.) з його власноручним написом на звороті сьомої сторінки: «Макарий Токаревский, Архимандрит Овручский, Игумен Пинский, Купятицкий, Каневский, содержай сию книгу бесед Апостольских рукою власною» [8, с. 392].

Мощі св. Макарія переносили неодноразово. А 1851 року з лівого боку Вознесенського собору влаштували престол в ім'я св. прпмч. Макарія. Мощі лежали в гробниці біля іконостасу, в ніші під розкішним балдахіном [8, с. 392].

25 травня 2003 р. мощі св. Макарія перенесли до новозбудованого в Черкасах собору св. Архістратиґа Михаїла, там вони вшановуються й нині. Частинка мощей зберігається в Переяслав-Хмельницькому Свято-Троїцькому храмі (передано в 1998 р.). Пам'ять святого вшановується 7 (20) вересня і 13 (26) травня (день перенесення мощей з Канева до Переяслава).

Єфрем Переяславський вважається одним з найвидатніших представників нашої Церкви другої половини XI ст. Він був останнім незалежним від Києва переяславським митрополитом. Народився Єфрем у середині 30-х рр. XI ст. Його родовід остаточно не з'ясовано.

Після служби при дворі володаря Русі-України Ізяслава (1054–1078, з перервами), де він себе добре зарекомендував, Єфрем прийняв чернечий постриг від сподвижника одного з засновників Києво-Печерського монастиря Антонія Печерського (983–1073) — літописця Никона (?–1088). Це стало причиною конфлікту між Ізяславом та Печерським монастирем.

Єфрем виявив визначну активність у церковному житті України. Так, він причетний до богослужбової реформи в Печерському монастирі. А оновлений Статут Студійського монастиря став чинним і для багатьох християнських громад не лише в Русі-Україні, а й у всій Східній Європі.

Літописець та агіограф Нестор (1055–1113) зафіксував дуже важливий, у даному контексті, факт: «Въ лето 1089 священа бысть церковь Св. Михаила Переяславльская митрополитомъ тоя церкви, юже бе создалъ велику сушу, бе бо преже въ Переяславли митрополія, и пристрои ю великою пристроєю, украсивъ ю всякою красотою, церковними сосуды. Бе бо тогда многа зданія воздвиге: докончивъ церковь Св. Михаила, заложилъ церковь на воротехъ городнихъ во имя святого мученика Фодора, и после Св. Андрея у церкви отъ воротъ и строенье банное (камено), сего же не бысть преже въ Руси; и градъ бе заложенъ камень, отъ церкви Святого мученика Феодора и украси градъ Переяславльскій зданіи церковными и прочими зданьи» [16, с. 860]. Ці та інші факти дали Єфрему змогу стати найавторитетнішим ієрархом вітчизняної Церкви.

Св. Єфрем Переяславський

Та, незважаючи на таку активну позицію, його усунули від влади і він повернувся до Переяслава, де опинився поруч із видатним державним та політичним діячем Русі-України Володимиром Мономахом (Володимир-Василь Всеволодович; 1053–1125). Утворюється один із найбільш цікавих та продуктивних на той час союзів світської й церковної влади. Діяльний талановитий князь разом з митрополитом Єфремом упорядковували Переяславську землю. Наприклад, їхніми зусиллями збудовано Успенський храм і єпископський двір у Суздалі, собор Успіння Пресвятої Богородиці в Смоленську (перша кам'яна споруда цього краю), церкву св. Архистратига Михаїла в Острії, залишки вітварної частини котрої збереглися до наших днів [15, с. 118].

Помер Єфрем Переяславський у середині 1104 р., хоча деякі дослідники називають 1098 р. Його поховали в усипальниці збудованого ним Михайлівського собору, а пізніше його мощі перенесли до Києво-Печерської лаври й поклали в печері св. прп. Антонія у Введенській церкві, де

вони перебувають і нині [16, с. 99.]. Пам'ять цього святого — 10 лютого (18 січня за ст. ст.).

На іконі зображено святих Єфрема і Макарія в повному облаченні. Праворуч — фронтальне, ледь повернуте вправо зображення св. єпископа Єфрема на повний зріст. Він у синьому сакосі з червоним відворотом, прикрашеному золотавими смужками, та зеленому підсакоснику з золотавими поручами. На голові — світло-рожева митра, яка в основі має золотавий вінець. Праву руку святий підняв у жесті благословення, лівою тримає єпископську патерицю як символ духовної влади.

Зліва на іконі зображено св. Макарія Переяславського на повний зріст. Він у сірому підризнику, блідо-рожевому фелоні з зеленим відворотом, прикрашеному золотавими стрічками, синій епитрахилі. На голові — синя митра з золотими прикрасами. В лівій руці святий тримає дерев'яного хреста з трилисником, праву руку він підняв у жесті благословення. Кольорова гама ікони небагата, композиція дещо спрощена, написав образ, найімовірніше, народний майстер за канонічним зразком.

На досить високому художньому рівні виконано ікону св. Макарія, Переяславського чудотворця (с. Віненці на Переяславщині, ХІХ ст.). Сивобородого святого зображено на весь зріст у повному облаченні: золотавий підризник, світло-блакитний фелон, сині епитрахиль і палиця. Поруч зі святим відтворено стіл, на якому лежить розгорнуте Євангеліє. Стіл накрито жовто-коричневою скатертиною, прикрашеною блакитною каймою і довгими крученими золотавими торочками. Права рука св. Макарія, як і в описаній іконі, піднята в жесті благословення. У лівій руці — дерев'яний золотавий хрест і світло-жовтий трилисник. У центрі ікони на підлозі стоїть високий коричневий фігурний підсвічник з запаленою свічкою. На іконі ліворуч від іконостасу, звертаємо увагу, на солей* позаду амвону зображено раку з мощами святого Макарія Переяславського. Вона стоїть на престолі під розкішним балдахіном, що має форму ротонди. Світлі колони підтримують золотий кулястий купол з верхівкою короною, з боків якої — хрест і скіпетр.

Сюжет цієї ікони відповідає свідченням про перенесення 4 серпня 1786 р. мощей св. Макарія до Вознесенського собору. Напис унизу ікони — одним рядком церковнослов'янською мовою: «Святий преподобний мученик Макарій, Переяславський чудотворець». Гло ікони — пастельних прозорих відтінків, світло наче летиться зверху від зображених угорі

* Солея — возвышение перед иконостасом во всю его длину в православной церкви (Толковый словарь Ефремовой / Т. Ф. Ефремова. 2000). На думку ж В. М. Щербаківського та Я. М. Тараса, у старих українських церквах солей ніколи не було, вона — явище пізнє, запозичене (Див.: 24. — С. 370).

біля вікна ангелів. Оскільки на іконі детально виписано раку з мощами святого, можна припустити, що цей образ є списком ікони середини XIX ст. з Вознесенського собору м. Переяслава, де стояли мощі святого.

Переходячи до загальних висновків, потрібно зазначити, що на сьогоднішній надзвичайної актуальності набула проблема дослідження і фіксування архітектоніки культових споруд, особливо XVII–XVIII ст., адже в результаті численних, часто-густо непродуманих, ремонтів** значну кількість архаїчних елементів безповоротно втрачено. Прикро констатувати невтішний факт: «традиція» частково поширюється й на пам'ятки національного значення в скансенах (музеях просто неба). Водночас, саме ці елементи дають змогу найточніше реконструювати надзвичайно цікавий генезис архітектурних особливостей певних хронологічних періодів. У цьому контексті закономірним видається питання про відтворення внутрішнього убранства православних церков. Адже багатосюжетні ікони є невід'ємною складовою інтер'єрів культових споруд.

Отже, комплексний аналіз оригінальної пам'ятки храмової архітектури Покровської козацької церкви 1606 р. (с. Острійки Білоцерківського району) дав змогу виділити її особливості, а відтак нам вдалося з'ясувати історико-мистецьку цінність споруди. Окрім того, завдяки ґрунтовному дослідженню внутрішнього убранства церкви ми визначили роль народних декоративних традицій у розвитку українського іконопису, підтвердивши його автохтонність (унікальність, оригінальність).

1. Алековский М. Русские Глебоворисовские энколпионы 1072–1150 годов / М. Алековский // Древнерусское искусство: Художественная культура домонгольской Руси. — М. : Наука, 1972. — С. 120–122.

2. Андрущенко Н. Село Острійки: з історичної та духовної спадщини: Історичний нарис / Андрущенко Н. — Біла Церква : Видавець П. Шонківський, 2005. — 25 с.

3. Барцевский Е. Святой преподобномученик Макарий Каневский, архимандрит Овручский, Переяславский чудотворец: К 300-летию со дня преставления / Е. Барцевский // Журнал Московской патриархии. — 1978. — № 10. — С. 66–69.

4. Богословский С. Святые князья Борис и Глеб в древнерусской литературе / С. Богословский // Университетские известия. — 1915. — № 11–12. — С. 1–16; 1916. — № 5–6. — С. 65–96; 1916. — № 7–8. — С. 97–128; 1916. — № 9–10. — С. 129–144; 1914. — № 1–2. — С. 145–168.

5. Бойко О. Проекти реставрації церков Київської області: за архівними матеріалами інституту / О. Бойко // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». — 1997. — Ч. 8. — С. 93–110.

6. Болюк О. Інтер'єр дерев'яних церков: Порівняльний мистецтвознавчий аспект / О. Болюк // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2006 р. : У 2 кн. — Львів : Логос, 2006. — Кн. 2. — С. 537–547.

** У дорадянський період у середньому церкви капітально перебудовувалися раз на 20–30 років.

7. Величко С. Літопис / Величко С. — К. : Дніпро, 1991. — Т. 2. — 642 с.
8. Вознесенская церковь в городе Переяславе // Полтавские епархиальные ведомости. — № 15 (часть неофф.). — 1868. — С. 347–392.
9. Драган М. Українські дерев'яні церкви: генеза і розвій форм / Драган М. — Львів, 1937. — Ч. 1. — 160 с.
10. Дублянський А. Українські святі / Дублянський А. — Мюнхен : Б/в., 1962. — 99 с.
11. Житие святого преподобномученика Макария, архимандрита Овручского, Переяславского чудотворца. — К., 1888. — 31 с.
12. Жолтовський П. Український живопис XVII–XVIII ст. / Жолтовський П. — К. : Наук. думка, 1978. — 327 с.
13. Захарченко С. Іконописні зображення св. Іоанна Богослова у фондovій колекції НІЕЗ «Переяслав» / С. Захарченко // Храми Переяславщини: історія, традиції, сучасність; стан збереження пам'яток: Мат. круг. ст., присв. 400-річчю козац. церкви св. Іоанна Богослова с. Острійки Білоцерків. р-ну Київ. обл. 9 жовтня 2006 р. — Переяслав-Хмельницький, 2006. — С. 102–105.
14. Кармазин-Каковський В. Українська народна архітектура: хати і дерев'яні церкви XVIII ст. / В. Кармазин-Каковський // За ред. С. Гординського. — Рим : Богослов, Б.р.в. — Ч. 41. — 53 с.
15. Коринний М. Переяславская земля X — I пол. XIII века / Коринний М. — К. : Наук. думка, 1992. — 310 с.
16. Летопись по Ипатскому списку // Полтавские епархиальные ведомости. — № 22 (часть неофф.). — 1899. — С. 851–870.
17. Мокрий В. Церква в житті українців / Мокрий В. — Львів, Краків, Париж : Просвіта, 1993. — 160 с.
18. Набок Л. Малярня Вознесенського монастиря та переяславські іконописці / Л. Набок // Могилянські читання. — К. : Фенікс, 2006. — С. 375–380.
19. Павлуцкий Г. Деревянные и каменные храмы. Древности Украины / Павлуцкий Г. — К. : Изд. Имп. Москов. археолог. общ., С. В. Кульженко, 1905. — 124 с.
20. Походяща О. Б. Український портретний живопис XVII–XVIII ст.: історико-іконографічне дослідження: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Б. Походяща. — К., 2008. — 20 с.
21. Сецинский Е. Южно-русское церковное зодчество / Сецинский Е. — Каменец-Подольский, 1907. — 25 с.
22. Степовик Д. Історія української ікони X–XX століть / Степовик Д. — 2-е вид., стереотип. — К. : Либідь, 2004. — 438 с.
23. Таранущенко С. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України / Таранущенко С. — К. : Будівельник, 1976. — 336 с.
24. Тарас Я. М. Українська сакральна дерев'яна архітектура: Іл. сл.-дов. / Тарас Я. М. — Львів : ІН НАНУ, 2006. — 583 с.
25. Тихонова М. Інтер'єр запорозької церкви XVII століття на прикладі Покровського храму нової Січі / М. Тихонова // Історія релігії в Україні. — Кн. II. — Львів : Логос, 2005. — С. 790–796.
26. Ткаченко Н. Архітектурний ансамбль двору козацької церкви села Острійки Білоцерківського району Київської області / Н. Ткаченко // Храми Переяславщини: історія, традиції, сучасність; стан збереження пам'яток: Мат. круг. ст., присв. 400-

річчю козац. церкви св. Іоанна Богослова с. Острійки Білоцерків. р-ну Київ. обл. 9 жовтня 2006 р. — Переяслав-Хмельницький, 2006. — С. 8–13.

27. Український іконопис XII–XIX ст. з колекції НХМУ: Альбом / Упор. Ю. Литвинець. — Хм. : Галерея, К. : Артанія Нова, 2005. — 256 с.

Ю. В. Хитровська

УДК: 282/288(477.4)«17/18»

ЕВОЛЮЦІЯ СТОСУНКІВ МІЖ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИМ І РИМО-КАТОЛИЦЬКИМ ДУХОВЕНСТВОМ ТА ЇХНЬОЮ ПАСТВОЮ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII — у XIX ст.

Спираючись на архівні документи, наукову літературу та матеріали періодики, автор статті досліджує еволюцію стосунків між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством та їхньою паствою в Правобережній Україні наприкінці XVIII — у XIX ст.

Ключові слова: Церква, царський уряд, Правобережна Україна, духовенство.

Используя архивные документы, научную литературу и материалы периодики, автор статьи исследует эволюцию отношений между греко-католическим, римо-католическим духовенством и их прихожанами в Правобережной Украине в конце XVIII — в XIX вв.

Ключевые слова: Церковь, царское правительство, Правобережная Украина, духовенство.

Basing on the archives documents, scientific literature and materials of the periodic press, author of this article investigates the evolution of the relations of Greek-Catholic and Rome-Catholic clergy and theirs parish on the Right-bank Ukraine in the end of the 18th — 19th centuries.

Keywords: Church, tsar government, the Right-bank Ukraine, clergy.

Метою статті є аналіз еволюції стосунків, які склалися між греко-католицьким і римо-католицьким духовенством та їхніми парафіянами в «Південно-Західному краї» наприкінці XVIII — у XIX ст. У процесі дослідження автор опрацював і залучив неопубліковані раніше архівні документи, матеріали періодики та наукові розвідки, зокрема монографії І. Нагаєвського, І. Бартошевича, С. Жилюка та Г. Надтоки.

Протягом XVIII ст. на Правобережній Україні католицька та уніатська Церкви домінували в громадсько-політичному житті, однак після вклю-